

ლევან გვიჩიანი¹

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/sou.2023.19.21>

პანდემიის გავრცელების ინფორმაციის შემცველი საბუთები სვანეთის წერილობით ძეგლებში

აბსტრაქტი. სვანურ წერილობით ძეგლებში ჩვენ ვაწყდებით სხვადასხვა შინაარსის საბუთებს, რომელთა კლასიფიკაცია გვაძლევს საკითხთა ფართო სპექტრის, ფოკუსირებულ, თემატურად საკვლევ მასალათა მრავალფეროვნებას. ჩვენი განსაკუთრებული კვლევის თემა ამჯერად იქნება პანდემიური დაავადებებისადმი დამოკიდებულება თავისუფალ საზოგადოებაში, კერძოდ „თავისუფალ სვანეთში“. კვლევის მიზანია გამოვავლინოთ ის ტრადიციული მიდგომა რაც საუკუნეების წინ დაკავშირებული იყო სხვადასხვა გადამდებ სნეულებათა პრევენციისთვის და დაავადების მართვისთვის, რაც კაცობრიობის ყოველდღიური პრობლემა იყო და არის. სნეულებათა გავრცელების და მართვის ისტორიის ცოდნა მოგვცემს შედეგს, რომ უფრო მეტი შევითქვით გადამდებ სნეულებათა პრევენციის და მართვის ტრადიციულ, დამახასიათებელ თავისებურებებზე. ეს ცნობები გამოირჩევა, ასევე პირთა სახელ-გვარების ხსენების სიუხვით, რაც გვეხმარება მათი ისტორიის ონომასტიკური ძიებისას, განსახლება - ჩასახლების ლოკალიზაციის განსაზღვრაში და ასევე სოციალური მდგომარეობის დადგენაში.

საკვანძო სიტყვები. სვანური წერილობითი ძეგლები, პანდემია, სნეულებანი, ტრადიციული მკურნალობა, დამოკიდებულება, თავისუფალი საზოგადოება.

Levan Gvichiani²

Sokhumi State University

Documents of containing information on the spread of Pandemic in Svan Written Monuments

Abstract: Svan written monuments contain different content of documents, its classification gives us the diversity of wide range of issues, focused, thematic research materials. The topic of our special research will this time be the attitude of pandemic diseases in the free society, in

¹ ლევან გვიჩიანი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი.

² Levan Gvician - Ph.D. student of the history of Georgia doctoral program of Sokhumi State University.

particular "Free Svaneti". The purpose of the study is to identify the traditional approach that was related to the prevention of various illnesses and the management of disease, which was and is the daily problem of mankind. Knowledge of the history of spread and management of illnesses will give us the result to learn more about the traditional, characteristic peculiarities of the prevention and management of the Sickness. These references are distinguished, as well as the abundance of the names of the individuals, which helps us in onomastic search of their history, resettlement - to determine the localization of the settlement and to identify the social status.

Keywords: Svan written monuments, pandemic, illnesses, traditional treatment, addiction, free society.

ძირითადი კვლევა. სვანურ წერილობით ძეგლებში, მასიური პანდემიის ნიშნები გამოიხატება აღწერის შემდეგი ფორმულირებით:

„ოდეს ჰ ა ვ ი ს ა ჟ ა მ ი ს ა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა“,³ (სიემ, M-51)

„ოდეს ძნელი ს ე ნ ი შემოვიდა“,⁴

„მას ჟამსა ოდეს ჰ ა ვ ი ს ა ჟ ა მ ი ს ა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა“,⁵

„თუ ვინ ჰ ა ვ ი თ ა ს ე ნ ი თ ა დასნეულდეს“,⁶

„იმისთვის შემოგწირეს რომ „ა ვ ჭ ი რ ი ს გ ა ნ“ გვშველი“⁷

სხვადასხვა საბუთების აღწერის, ზემოთ მოცემულმა ფორმულირებებმა, მოგვცა საშუალება ცალკე გამოგვეყო ხელნაწერთა ეს ჯგუფი და პანდემიის ინფორმაციის შემცველ წერილობით წყაროებად ჩავვეთვალა, ამის საფუძველს იძლევა, ზემოთ ნა-

³ სვანეთის ისტორიულ- ეთნოგრაფიული მუზეუმი - სიემ, M-51, ლატალის ლექციონარი; გამოცემები: ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937, გვ. 300-301, N2; პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები ნაკვ. მეორე, ტექსტები, თბილისი, 1941, N13; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გამ. „მეცნიერება“, თბილისი, 1986, გვ.136 N37.

⁴ სიემ, M-1; გამოცემები: ბ. ნიჟარაძე, სვანეთის ხელნაწერები, 1904, გვ. 60, N-XI (მოკლე შინაარსი); A. C. Хаханов, Сванетские рукописные евангелия, МАК, XI, (მოკლე შინაარსი), 1904, გვ. 29; პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. 2, ტექსტები, 1941, N51; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გამ. „მეცნიერება“, თბილისი, 1986, გვ.159, N65, სურ. 73-74.

⁵ სიემ, M-51, ლატალის ლექციონარი., გამოცემები: ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937, გვ. 301, N3.; პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები ნაკვ. მეორე, ტექსტები, თბილისი, 1941, N14; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გამ. „მეცნიერება“, თბილისი, 1986, გვ.136, N38.

⁶ სიემ, M-1; გამოც.: 1. ბ. ნიჟარაძე, სვანეთის ხელნაწერები, 1904, გვ. 57, N-II; 2. A. C. Хаханов, Сванетские рукописные евангелия, МАК, X; გვ. 28, N-II; ე. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, 1927, გვ. 68; პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. 2, ტექსტები, 1941, N35; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.159-160, სურ. 75.

⁷ საქართველოს კორნელი კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ხელნაწერთა აღწერილობა, H-IV N1790, გვ. 218 ; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.151, N55.

ხსენები „ჰავი სენი“, „ძნელი სენი“, „ჰავი ჟამი“, ამ აღწერებს შემდეგში მოსდევს, შედეგის საქვეყნო მასშტაბები, „ქვეყანა დააშავა“, ანუ დაავადებას, სენს, ლოკალური გავრცელების არეალი კი არა, არამედ, მასიური გავრცელების არეალი ჰქონდა. სვანური წერილობითი ძეგლებიდან ჩვენ გამოვარჩიეთ დაავადებათა ინფორმაციის შემცველი ექვსი საბუთი, სადაც გამოიკვეთა პანდემიისადმი სხვადასხვა დამოკიდებულება, რომელიც იყოფა ჩვენი მინიშნებით რამდენიმე ტიპად:

ა) შეწირულობა-წყალობის და სამადლობელ-შესავებრებელი ტიპის საბუთები, სადაც ავტორი ანდობს სახლს და შვილებს ეკლესიას, რომ დაიფაროს სენისგან და მისი სამსახურით წყალობდეს, ასევე ჰყავს სენისგან დამცველი, მფარველი სალოცავი და წმინდანი.

ბ) პრევენციული და სადამსჯელო ტიპის საბუთები, სადაც თემი, ერთობილი ხევი, თანხმდება იმ სადამსჯელო ქმედებებზე, რაც სენის გამავრცელებელ პირს ან ჯგუფს ელოდება და მომხდარზე თემი, ხევი, ადასრულებს გამავრცელებლებისთვის განკუთვნილ სასჯელს.

ზემოთ ჩამოთვლილი პანდემიის ინფორმაციის შემცველ საბუთთა ტიპებიდან, ბოლო ორი, პრევენციული და სადამსჯელო, ჩვენი აზრით სამართლებრივი ხასიათის საბუთებია და შეგვიძლია კანონად ჩავთვალოთ, რაზეც უფრო ვრცლად ქვემოთ მოგახსენებთ.

პანდემიურ დაავადებათა ინფორმაციის შემცველ ექვსი საბუთიდან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წყალობა, სამადლობელი საბუთების ტიპის, ოთხი საბუთი გამოვარჩიეთ, რომელთა ტექსტები ქვემოთაა მოცემული და შევეცდებით სათითაოდ, ცალ-ცალკე დეტალურად გამოვიკვლიოთ ყველა საბუთი.

გავეცნოთ პანდემიაზე ინფორმაციის შემცველ შეწირულობა-წყალობის და სამადლობელ-შესავებრებელი ტიპის ხელნაწერ საბუთებს (ვ. სილოგავას მიერ ბოლოს გამოცემული შევსებული და დადგენილი ტექსტების მიხედვით).

ა) შეწირულობა-წყალობის და სამადლობელ-შესავებრებელი ტიპის საბუთები:

1. XIII-XIV სს. დაწერილი მიქელაის-ძის მოხერის მთავარანგელოზისადმი⁸

„ქ. ესე ნიშანი დაგიწერე და მოგა(ხ)სენე მე მიქაელის ძემან და ჩემთა შვილთა, თქუნენ, წმიდისა მთავარანგელოზსა მოხერისასა ოდეს ჰავისა ჟამისა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა, მოგანდევ ჩემი თავი და შვილნი; ვითაცა გამსახურებდეთ ჰავრეც გუწყალობდით. ამისთუის არცა მიქალაისძისა სამსახურსა მოუცთებით. ესე ნიშანი მე ნიკოლოზსა დამიწერია, მოწამეცა ვარ“.

⁸სიემ, M-51, ლატალის ლექციონარი. გამოცემები: ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937, გვ. 300-301, N2; პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები ნაკვ. მეორე, ტექსტები, გვ.18. N13; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ.138, საბ. N37, სურ. N37.

ამ საბუთის პირველი გამოცემა ეკუთვნის ე. თაყაიშვილს,⁹ რომელმაც 1910 წელს არქეოლოგიური ექსპედიციით სვანეთში შეისწავლა და გამოიკვლია მრავალი ხელნაწერი საბუთი, ექსპედიციის მასალები გამოიცა 1937 წელს პარიზში, სადაც ის წერს: „მესტიაში ბალალოჩინ ბესარიონ ნიჟარაძესთან ჩვენ ვნახეთ ხელნაწერები, რომლებიც სხვა და სხვა ეკლესიებიდან იყო მოტანილი 1. ლაპილის ეკლესიის ხელნაწერი დიდი კანონი იერუსალიმის ეკლესიისა, რომლის სათაურია „ესე განჩინება(ი) და განწესება(ი) მოძღვართა მიერ მართლ მორწმუნეთა რომელსა ჰყოფენ იცლმს“. ხელნაწერი ტყავისა“, იქვე, „დაწერილია 10 საუკუნისა“, იქვე, „ბევრ ალაგას წაჭრილია, მაგრამ დარჩენილებზე ბევრია ჩვეულებრივი სვანური თემთა და სოფელთა ერთმანეთ შორის დადებული პირობების წერილები და ზოგიერთ მათგანს ჩვენ აქ ვათავსებთ“, იქვე, „მინაწერები მხედრული ხელის მიხედვით მე-14-15 საუკუნეს ეკუთვნიან უმეტეს შემთხვევაში“.¹⁰

როგორც გამოცემა ასევე ზემოთ მოცემული საბუთის პირველი დათარიღებაც XIV-XV სს. ე. თაყაიშვილს ეკუთვნის, მან დათარიღება ასომთავრული დამწერლობის მოხაზულობის მიხედვით განსაზღვრა და შეუდარა სხვა, იმდროინდელ ტექსტებს. შემდეგ გამოცემებში, საბუთს პ. ინგოროყვა და ვ. სილოგავა XIII-XIV საუკუნეებით ათარიღებენ. საბუთი დაწერილია ლექციონარის აშიებზე, რომელსაც შემდეგ სამეცნიერო სივრცეში „ლატალის ლექციონარი“ ეწოდა. შემდგომ, სხვა გამომცემელთაგან განსხვავებით ე. თაყაიშვილს საბუთები არ დაუსათაურებია, მათ მხოლოდ რიგითობის ნომრები მიანიჭა, ტექსტები დაადგინა და გამოსცა, თუმცა ვ. სილოგავას მიერ გაურკვეველი ასოების (რიგი ასოებისა ამომწვარია და გაურკვეველი) მიუხედავად წაკითხული ციტატა: „მე მიქაელის ძემან და ჩემთა შვილთა“, ე. თაყაიშვილს არ უწერია, რაც აზრობრივად ცვლის შინაარსს, რაზეც ქვემოთ უფრო ვრცლად მოგახსენებთ.

მეორე გამოცემა ეკუთვნის პ. ინგოროყვას, რომელმაც ე. თაყაიშვილისგან განსხვავებით საბუთი უფრო ადრეულ ხანაში დაწერილად მიიჩნია XIII-XIV სს.¹¹, ამ თარიღს იმეორებს მოგვიანებით ვ. სილოგავაც, ამაზე ვრცლად ქვემოთ მოგახსენებთ. პ. ინგოროყვამ როგორც სხვა სვანური წერილობითი ძეგლები, ისე ეს საბუთიც პირველად დაასათაურა და უწოდა: „დაწერილი ყმად თავის დათვლისა ლაპილის ეკლესიისა და უცნობ პირისა“,¹² მან ტექსტი იგივენაირად წაკითხა, როგორც ე. თაყაიშვილმა.

არც თარიღის დასმის და არც სათაურის განსაზღვრის მეცნიერული არგუმენტი პ. ინგოროყვას არ გამოუქვეყნებია, სათაურში მას საბუთში ნახსენები არცერთი სიტყვა არ გამოუყენებია, მის შესახებ ვ. სილოგავა წერს: „სვანური საბუთების პ. ინგოროყვასეული პუბლიკაციის მთავარი ნაკლია ის, რომ მას არ ახლავს სამეცნიერო-

⁹ ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, გვ. 300-301, N2.

¹⁰ ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, გვ.301

¹¹ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ.138.

¹² პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. მეორე, ტექსტები, გვ.18, N13.

ტექნიკური აპარატი, რის გამოც დაინტერესებული მკვლევარი თითქმის მოკლებულია ტექსტების ცალკეული ადგილების წარმოდგენილი წაკითხვის შემოწმების და შეჯერების შესაძლებლობას. საბუთების გამომცემლისეული დათარიღებები, მართალია, ძირითადად სწორი ჩანს, მაგრამ დაუსაბუთებელია და სპეციალური კვლევის დროს ყოველთვის იწვევს უკმარისობის გრძნობას; ზოგიერთი დათარიღება საერთოდ არასწორია“, იქვე, „არის ხარვეზები ტექსტების ცალკეული ადგილების წაკითხვებში“, იქვე, „ყოველივე აღნიშნულის მიუხედავად, სვანური საბუთების პ. ინგოროყვას მიერ მომზადებული გამოცემა საეტაპო მნიშვნელობისაა; მან დიდი როლი შეასრულა, როგორც სვანური საბუთების შემდგომი შესწავლის, ისე მთლიანად სვანეთის წარსულის შესწავლის საქმეში“.¹³

საბუთის მესამე გამოცემა ეკუთვნის ვ. სილოგავას,¹⁴ რომელმაც, ასევე გამოაქვეყნა საბუთის ფოტოსურათი, მან როგორც პ. ინგოროყვამ ხელნაწერი XIII-XIV სს. დაათარიღა და შემდეგნაირად დაასათაურა: „**XIII-XIV სს. დაწერილი მიქელაის-ძის მოხერის მთავარანგელოზისადმი**“. წინა გამოცემებისგან ეს პუბლიკაცია იმითაც განსხვავდება, რომ ავტორმა საბუთის დასაწყისი, ნახევრად ამომწვარი ადგილების გაუგებარი ტექსტი გამართა და სრულად შეავსო შემდეგი წინადადებით: „**მე მიქელაის ძემან და ჩემთა შვილთა**“, ამან გამოიწვია სათაურის შეცვლაც, სადაც პ. ინგოროყვასგან განსხვავებით ნახსენებია გვარი „მიქელაისძე“ და ეკლესიის სახელწოდება მოხერის მთავარანგელოზი, რომელიც სოფელ ლატალში მდებარეობს, ტექსტის შინაარსის ამ ფორმით აღდგენა ეფუძნება, მსგავსი ტიპის მეორე საბუთს, რომელსაც ქვემოთ უფრო ვრცლად განვიხილავთ, რომელიც დაუზიანებელია და სრულადაა მოღწეული. ორივე ტექსტი იდენტურია და მხოლოდ პიროვნებათა სახელი და გვარია შეცვლილი, ერთგან როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ „მიქელაისძე“ წერია მეორეგან კი „გიორგი როჩაგიანი“. ორივე საბუთის აღმწერიც ერთი პიროვნებაა „ნიკოლოზი“. როგორც სვანური საბუთების სხვა ავტორებს, ისე ამ საბუთის ავტორს, ვ. სილოგავა ახასიათებს შემდეგნაირად: „40. ნიკოლოზ - 36, 37, 38, (ნომრები მინიჭებულია ვ. სილოგავას მიერ ავტორის და საბუთების მისეული რიგის მიხედვით - **ლ. გ.**). მას დაუწერია სამი ერთი შინაარსის საბუთი მოხერის მთავარანგელოზისადმი თავდათვლილობის შესახებ - მიქელაისძისა (N37) და როჩაგიანისა (N38) „მას ჟამსა, ოდეს ჰავისა ჟამისა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა“ და გელუანებისა, მათი პატრონის მიქელაისძის ნებით. ნიკოლოზის დაწერილი საბუთები ერთერთი უძველესი სვანური საბუთებია და ნაწერის შედარებით არქაულ პალეოგრაფიასთან ერთად გამოირჩევა ამბის ნათლად და „გამჭვირვალედ“ გადმოცემით და სადა სინტაქსით“.¹⁵

რაც შეეხება საბუთის დასათაურებებს, რომელიც ზემოთ განვიხილეთ, ჩვენი

¹³ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ. 30-32.

¹⁴ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ. 138.

¹⁵ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ. 79.

აზრით ცდება საბუთის მთავარ აზრს, სადაც მიზეზი ამ საბუთის შედგენისა, როგორც ტექსტიდან ჩანს, არის, ავი ჟამის შემოსვლა, რაც სენის შემოსვლის აღმნიშვნელია ძველ ქართულში და ხშირად „ჟამიანობას“ ვეძახით, რომელმაც ქვეყანა დააშავა, პ. ინგოროყვას მიერ მინიჭებული სათაური ავტორისეულ შეფასებაზეა დამყარებული და არა შინაარსზე. ვ. სილოგავას მიერ მინიჭებულ სათაურში კი ტექსტის გაურკვეველ ნაწილში, მის მიერ აღდგენილი სიტყვა „მიქელაისძეა“ გამოყენებული.

ასევე ეჭვს იწვევს ვ. სილოგავას მიერ აღდგენილ სიტყვათა სისწორე, რომელიც საბუთის ლოგიკურად გამართულ აზრს ეწინააღმდეგება, კერძოდ, მიქელაისძემ თუ თავი მუხერის მთავარანგელოზის ეკლესიის მსახურად ჩათვალა, მაშინ საბუთის ბოლო სტრიქონი, „ამისთვის არცა მიქალაისძისა სამსახურსა მოუცთებით“, გაუგებარია, გამოდის, მიქელაისძეები მიქელაისძეს ემსახურებოდნენ, მაშინ როდესაც ეს გვარი შუა საუკუნეებიდან დასავლეთ საქართველოში დიდაზნაურებად და თავადებად მოიხსენიებიან და ფეოდალურ სინამდვილეში მოგვარეთა ერთმანეთის მსახურად ხსენების ტრადიცია არ არსებობდა იმ კონტექსტში, როგორც ამ საბუთშია მოთხრობილი, კერძოდ, უფლების დართვა.

ჩვენი დაკვირვებით ამ საკითხს, რომ უფრო ნათელი მოვფინოთ საჭიროა, საბუთის დამწერ-შემდგენელ ნიკოლოზის, ზემოთ ნახსენები ვ. სილოგავას რიგით ნომერ 36-ე საბუთის აქ კიდევ ერთხელ პუბლიკაცია და კვლევაში ჩართვა.

1) „XIII-IVX სს. დაწერილი ივანე და ხურგო გელუანებისა მოხერის მთავარანგელოზისადმი“¹⁶

„ქ. ესე ნიშანი და დაწერილი დაგიწერე და მოგა(ხ)სენე მე, ი ვ ა ნ ე და ხ უ ე რ გ ო გ ე ლ უ ა ნ მ ა თქუნენ, წმიდასა მთავარანგელიზსა და მისთა მავედრებელთა ლ ა ი ლ ი ს ა (ხ)ევთა, მას ჟამსა, ოდეს ჩემისა პატრონისა მიქელაისძისა ნებითა, მოხერის მთავარანგელოზსა დაგათუალეთ ჩვენი თავი, შუილნი და რასაც ჩუენი ჰქუიან, მკუიდრად, ვიდრე ჩვენი თემი იყოს.

ამისა წერისა ზედა ორი ადგილი მამული მოგეცით; ვითარცა თქვენსა ერთგულობასა ვხედვიდეთ, მოცემასა და წყალობასა ბოლოი არ შეუქნათ.

ესე ნიშანი მე, ნ ი კ ო ლ ო ზ ს დამიწერია და მოწამეც ვარ“.

ეს საბუთი პ. ინგოროყვამ დაათარიღა XIII-VIX საუკუნეებით და დაასათაურა შემდეგი ფორმულირებით: „დაწერილი თავის დათვლისა ლაჰილის ეკლესიისა და და ხევისადა ივანე და ხურგო გელოვანთა“.¹⁷ საბუთის შემდეგი დათარიღება და დასათაურება ეკუთვნის ვ. სილოგავას, რომელიც ზემოთაა მოცემული. ხელნაწერი

¹⁶ სიემ, M-51, ლატალის ლექციონარი., გამოც.: 1) ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, გვ. 300-301, N 2. (თ); 2) პ.ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები ნაკვ. მეორე, ტექსტები, გვ.18, N12 (ი); 3). ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.137-138, საბ. N36, სურ. N36.

¹⁷ პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები ნაკვ. მეორე, ტექსტები, გვ.18. N12 (ი).

სრულადაა შემონახული და იკითხება გარკვევით, ასევე ეჭვს არ იწვევს მისი შინაარსი, საიდანაც ირკვევა, რომ მიქელაისძეები არიან გელოვანთა პატრონი ანუ გელოვანები მათი ყმებია, „ოდეს ჩემისა პატრონისა მიქელაისძისა ნებითა“, აღნიშნავენ ივანე და ხურგო გელოვანები. ტექსტში არაა ნახსენები რაიმე სენი, თუმცა მიქელაისძის ნებით გელოვანებმა თავი მოხერის ეკლესიას დაათვალეს, აქვე გელოვანებმა ეკლესიას შესწირეს ორი „ადგილი მამული“, რითაც ირკვევა მამულის ფლობა, ეკლესიისთვის, შეწირვის ფორმით მიღებულის. ეს მფლობელობა ამ შემთხვევაში მოხერის ეკლესიას ეკუთვნის. მამულის მფლობელობის ამ ფორმაზე ვრცლად ქვემოთ მოგახსენებთ.

ჩვენი აზრით ზემოთ მოცემული საბუთები, ერთიდაიგივე პიროვნებებს ივანე და ხურგო გელუვანებს ეკუთვნით, რაც ჩვენს მიერ დანომრილ მეორე საბუთიდან ჩანს, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, ირკვევა, რომ ამ საბუთში ივანე და ხურგო გელუვანებმა ტექსტშივე განმარტეს, რომ არიან მიქელაისძეთა მსახურნი, ანუ ყმები და მათი ნებით მოხერის მთავარანგელოზს დაათვალეს თავი ანუ ეკლესიის ყმებიც გახდნენ და შესწირეს ორი ადგილი, სადაც უნდა ვიგულისხმოთ სახნავი ან სამოვარი მიწა, რაც დამახასიათებელია საეკლესიო მიწების განკარგვაზე ეკლესიის მიერ საბუთით მიღებულ ქონებაზე, როგორც შეწირვით ფლობის ერთერთი ფორმა. შემდეგ მოდის ჩვენ მირ დანომრილი პირველი საბუთი, რომელსაც შესავალი ნაწილი ამომწვარი აქვს და საერთოდ არ იკითხება, ამოჭრილის მსგავსად, ეს ნაწილი გამოტოვებს და შევსება არც უცდიათ თავიანთ პუბლიკაციებში ე. თაყაიშვილს და პ. ინგოროყვას. ამ უკანასკნელმა უცნობი პირიც კი უწოდა შემომწირველს. ამ საბუთში ვ. სილოგავამ დასაწყის ამომწვარ ადგილებში ივარაუდა რომ ეწერა მიქელაისძე და საბუთიც ამ ფორმით დაასათაურა რაზეც ზემოთ მოგახსენეთ.

ზემოთ მოძიებული და მოკვლეული მასალა, ჩვენი დაკვირვებით იძლევა საშუალებას ჩამოვაცალიბოთ აზრი, რომ ამომწვარ ნაკლულ ადგილას თავის დროზე, საბუთის დამწერ-შემდგენელ ნიკოლოზს დაეწერა და მთლიანად საბუთი ყოფილიყო შემდეგი სახით:

„ესე ნიშანი დაგიწერე და მოგა(ხ)სენე მე ივანე და ხურგო გელუანმან და ჩემთა შვილთა თქუნ, (წყაროში ხაზგასმა ჩვენია - ლ. გ.) წმიდისა მთავარანგელოზსა მოხერისასა ოდეს ჰავისა ჟამისა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა, მოგანდევ ჩემი თავი და შვილნი; ვითაცა გამსახურებდეთ ჰაგრეც გუწყალობდით. ამისთვის არცა მიქელაისძისა სამსახურსა მოუცებით.“

ჩვენს აზრს ამტკიცებს ასევე ბოლო წინადადება, სადაც მიქელაისძის სამსახურზეა საუბარი, რომელზეც ასევე მოგვეპოვება ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული გელოვანთა საბუთი.

აქვე უნდა განვმარტოთ გელუანების იგივე დღევანდელი გელოვანების სოციალური სტატუსი, რემელთა პატრონი საბუთიდან როგორც ჩანს მიქელაისძეები

არიან, დღევანდელი მიქელაძეები, რომელთა გვარი სხვადასხვა ისტორიულ წყაროებში მრავლად გვხვდება. ქვემოთ განვიხილოთ მიქელაძეთა გვარის მოკლე ისტორია, რაც დაგვეხმარება გელოვანთა გვარის ისტორიის კვლევაში.

მიქელაძეები პირველად XIV საუკუნიდან გვხვდება. პირველად მათი გვარის შესახებ ცნობები გვხვდება ლიხთ-იქითა იმერეთის მეფის მიქელის სიგელში, რომელიც დათარიღებულია 1326 წლით.¹⁸ 1412-1444 წლებში ლომისი მიქელაძე იხსენიება საქართველოს მეფის ალექსანდრე I დიდის „კარის ვაზირთა“ შორის.¹⁹ მოგვიანებით, 1488 წელს იმერეთის მეფის ალექსანდრე II (1484-1510) დარბაისელთა შორის გვხვდება ლომისი მიქელაძის სახლიკაცი ყელგრძელი.²⁰ ქართული ისტორიული ტრადიციის მიხედვით ცნობილია, რომ XV საუკუნის ბოლოდან საქართველო დაიშალა სამ სამეფოდ და საფუძველი ჩაეყარა რამდენიმე სათავადოს. X საუკუნიდან XV საუკუნემდე ერთიანმა ცენტრალურმა სახელმწიფო მმართველობამ, ერისთავთა ძლიერი, თუმცა მეფის აპარატისთვის დაბალანსებული ფორმა მიიღო, უფლებრივად მათ მეფისგან ნაკლები დამოუკიდებლობა ჰქონდათ, თუმცა კარგი სამსახურისთვის მეფისგან იმსახურებდნენ წყალობას მამულის გადაცემით და მეფის სამოხელეო აპარატში დაწინაურებით, როგორც კლასიკურ ფეოდალურ ურთიერთობებშია ჩამოყალიბებული მაშინდელ ევროპულ სახელმწიფოებში ვასალიტეტის და სენიორიის ფორმით.

ისტორიული კვლევა-ძიების შედეგად მკვლევარებმა დაადგინეს, რომ „თავად მიქელაძეთა საგვარეულოს იმერეთის სამეფოში ეკუთვნოდა შემდეგი სოფლები: კულაში, ჭყუმური, მიწაბოგირა, კვირიკე, ნინუაკუთხე, ჭაგანა, ჩხენიში, ნაბაკევი, ხუნჯულური, ილორი, სანავარდო (ნაწილობრივ), ნაფალური და ნაჩხეტაური. მათვე ეკუთვნოდა იმ ადგილის უდიდესი ნაწილიც, სადაც შემდეგ ქალაქი სამტრედია გაშენდა“.²¹

„იმერეთის მეფე გიორგი II (1565-1585 წწ.) განკარგულებით, აღმოსავლეთით მიქელაძეების სათავადოს გუბისწყალი საზღვრავდა, დასავლეთით - ცხენისწყალი, სამხრეთით - საჩიჯავაძო, სოფელი გომი და ჩრდილოეთით - ქვიტირი“.²²

წარჩინებულ ერისთავთა და შემდგომ თავადთა ცალკეულ გვართა ისტორიები დოკუმენტალურად უფრო მეტად სახელმწიფო კანცელარიის საბუთებშია შემონახული, საიდანაც ჩვენ შეგვიძლია განვსაზღვროთ მათი წარმომავლობა, სოციალური სტატუსი და განსახლება ჩასახლების პირობები, რაც მამულის ფლობის ფაქტებზე და პრობლემებზე მიგვანიშნებს. ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილ მიქელაძეთა გვარის თავდაპირველი მოხსენიების, ისტორიის საბუთებიდან ჩანს, რომ XV საუკუნემდე არც

¹⁸ საქართველოს სიძველენი, II, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, თბილისი, 1909, გვ. 33-34, საბუთი №26.

¹⁹ საქართველოს სიძველენი, II, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, გვ. 37, საბ. №28.

²⁰ ს. კაკაბაძე, სასიხლო სიგელების შესახებ, საისტორიო მოამბე, II, ტფილისი, 1924, გვ. 25.

²¹ მ. ნიკოლეიშვილი, სამტრედიის ისტორიიდან (1870-1921), ქუთაისი, 1957, გვ. 42.

²² ო. სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), I, თბილისი, 1973, გვ. 55.

ისე ძლიერი გავლენის გვარი უნდა ყოფილიყო, რასაც ვერ ვიტყვით შემდგომ პერიოდზე, კერძოდ XV-XVII საუკუნეებში, როდესაც იმერეთი ცალკე სამეფოდ ჩამოყალიბდა, დასავლეთ საქართველოს მთავრები, როგორც ზემოთ განვიხილეთ მეტი თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის მიღების პირობით, ჯერ იმერეთის მეფეს მიემხრნენ და შემდეგ, მის წინააღმდეგაც მოქმედებდნენ, გამონაკლისს არც მიქელაძეები წარმოადგენდნენ. შემდეგ ორ ცნობაში ისინი სახელების გარეშე მოიხსენებიან, ამაზე მეტყველებს, კერძოდ იმერეთის მეფე გიორგი II-ის (ზ. წ. 1565-1585 წწ.) მიერ წყალობის წიგნი კლდიაშვილთათვისვის 1564 წელს (ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა) და გურია-ოდიშის სამთავროებისა²³ და 1600 წელს მოიხსენიებიან ხონის საყდრის დავთარში,²⁴ როგორც თავადები XVII საუკუნიდან მიქელაძეები დადიანების გაძლიერებულ სამთავროს მოკავშირეებად გვევლინებიან.

ამრიგად, მიქელაძეთა გვარის ისტორიის წერილობითი წყაროების მიხედვით, ირკვევა, რომ ისინი, როგორც მემამულე ფეოდალები XV საუკუნიდან ძლიერდებიან, (მანამდე კი მხოლოდ მეფის ვაზირებად ფიქსირდებიან) არა როგორც ერთიანი საქართველოს ერისთავნი, არამედ იმერეთის სამეფოს თავადნი და მათ ყავდათ ასევე ყმა აზნაურნი თავიანთი გლეხებითურთ, ეს ფაქტი მნიშვნელოვანია იმისთვის, რომ ჩვენ უფრო სარწმუნოდ მივიჩნიოთ ამ საბუთების XIV საუკუნის მეორე ნახევარი და XV-ე საუკუნის პირველი ნახევრით დათარიღება, როგორც ამას ექვთიმე თაყაიშვილი მიიჩნევდა.

საქართველოს ისტორიის კვლევისას ეთნოგრაფიული მასალის გარდა, პანდემიაზე წერილობითი ცნობები ნაკლებად მოიპოვება, მწირი ინფორმაციის გამო, მკვლევრები ხშირად ერთი და იგივე წერილობით წყაროს მიმართავენ და აღნიშნავენ, რომ ეპიდემიური აფეთქება XIV საუკუნის შუა ხანებიდან ფიქსირდება და არა მარტო საქართველოში, არამედ აზიაში და ევროპაშიც, ამიტომ მას პანდემიად მოიხსენიებენ.

ამ პერიოდის შესახებ ცნობები მოგვეპოვება ისტორიკოს ავგაროზ ბანდაისძის და მისი შვილის ჩანაწერებიდან, კერძოდ, 1348 წელს ლარგვისის მონასტრის (ქსნის ხეობა) საეკლესიო წიგნის, პარაკლიტონის ანდერძში ავგაროზი წერს „სახელისა ღვთისაითა და თანაშეწევნითა წმიდისა თევდორე ლარგვისისაითა ღირსთ ვიქმენ არაღირსი მწერალი ავგაროზ ბანდაის ძე აღწერად წმიდისა ამის წიგნისა. (ხ)ელვყავ და ვიწყე წერად სიგლახაკესა და ეტრატის სიძვირესა და შფოთსა და უცალოებასა შინა წელსა მას რომელსა იყო დიდი სიკუდილობა. ქორონიკონი იყო ლვ(1348)... ოდეს ვიწყე წერად, ყმა ვიყავ და აქა მიმცხოვნებულმან სრულ ვყავ ქორონიკონსა მიც (1365)“,²⁵

²³ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.), ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებელი შ. ბურჯანაძემ, თბილისი, 1958, გვ.18.

²⁴ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.), გვ.18.

²⁵ „ძველი ერისთავთა“ (ქსნის საგვარეულო მატთანე), გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვეთი 30, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი

ხოლო მოგვიანებით 1400 წელს მისი შვილი წერს: „შემდგომად მცირედსა ჟამისა დავრჩი ობოლი ხუთითა ძმათაგან, ამისსა შემდგომად მომიკლა ჭირმა ექვსი შვილი და ცოლი“. პანდემიის მეორე ტალღა მიეწერება თემურ ლენგის 8 გზის შემოსევებს საქართველოში 1386 წლიდან 1403 წლამდე, მათ აღმოსავლეთიდან შემოიტანეს ავადმყოფობა და ევროპაშიც გავრცელდა, როგორც ვაჭართა მიმოსვლით ასევე ტყვეთა სყიდვით, სწორედ ამ დროისთვისაა ავგაროზ ბანდაისძის შვილის მინაწერიც.

XIV-XV-ე საუკუნეების მიჯნა, როგორც ზემოთ განვიხილეთ, საქართველოსთვის პანდემიური დაავადებების არეალი გახდა, რასაც ხელი შეუწყო, როგორც აღმოსავლეთ აზიიდან დასავლეთ ევროპისკენ და პირიქით, სავაჭრო გზების არსებობამ, ისე თათარ-მონღოლთა პერმანენტულმა ლაშქრობებმა. დაავადებებმა ქვეყნის მთიან რეგიონებშიც შეაღწია, არ უნდა გამოვრიცხოთ, რომ მთას ბარიდან გახიზნულები შეეფარა და ამის საშუალება, ბუნებრივია, დიდებულებს უფრო ექნებოდათ, თუმცა რისკი დიდი იყო, რომ დაავადებაც თან წაეყოლათ და გაეგრძელებინათ.

ჩვენი აზრით მეორე მიზეზი, მთის მოსახლეობის გარე სამუშაოებზე წასვლა უნდა ყოფილიყო, როგორც ქვეყნის შიგნით ისე ქვეყნის გარეთაც. ზემო, ქვემო სვანეთი და მთის რაჭა, (ეს უკანასკნელი XIV-XV საუკუნეებისთვის სვანეთის მთიულეთადაც იწოდებოდა, რაზეც მეტყველებს „ჯაფარიძეთა სასისხლო სიგელი“, სადაც სვანებმა სასისხლო, დღევანდელი მთის რაჭის მიწების დათმობით გადაუხადეს - ლ. გ.), საიდანაც ინტენსიურად გადადიოდნენ იმიერკავკასიაში, გარე სამუშაოებზე და სავაჭროდ, რაზეც ქვემოთ უფრო ვრცლად მოგახსენებთ.

დასკვნის სახით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ზემოთ განხილული საბუთების შედარება მაშინდელ საქართველოს ისტორიულ რეალობასთან, იძლევა ლოგიკურ დასკვნას, რომ ორივე შეწირულობა-წყალობის საბუთი გელოვანებს ეკუთვნის და დაწერილია XV საუკუნის დასაწყისში, ალექსანდრე I-ის (1412-1442 წწ.) დროს, როდესაც სამეფო კარზე ლომის მიქელაძე მოღვაწეობდა და იხსენიება ვაზირთა შორის, რომლის ყმებიც გამოდიან გელოვანები. შემდეგ განვითარებულმა მოვლენებმა, კერძოდ საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლამ და იმერეთის სამეფოს ჩამოყალიბებამ, მიქელაძეები იმერეთის მეფის თავადები გახადა, მეფესთან დაპირისპირების დროს ხშირად ოდიშის მთავრებთან დადიანებთან არიან ალიანსში.

2) „XIII-XIV სს. დაწერილი გიორგი როჩაგაიანისა მოხერის მთავარანგელოზისადმი“²⁶

„ქ. ესე ნიშანი დაგიწერე და მოგა(ხ)სენე მე, გიორგი როჩაგაიანმა და ჩემთა შვილთა, თქუნე, წმიდისა მთავარანგელოზსა მ ო ხ ე რ ი ს ა ს ა მას ჟამსა ოდეს ჰ ა ვ ი ს ა

თბილისი, 1950, გვ. 319.

²⁶სიემ, M-51, ლატალის ლექციონარი. გამოცემები: ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. გვ. 301, N3; 2) პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, N14 (ი); 3) ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ. 138-139, საბ N38, სურ N38.

ქამისა შემოსვლამა ქუეყანა დააშავა, მოგანდევ ჩემი თავი და შვილნი; ვითაცა გმსახურებდეთ ჰაგრეც გუწყალობდით.

ესე ნიშანი მე ნიკოლოზსა დამიწერია, მოწამეცა ვარ“.

ამ საბუთის პირველი დათარიღება და გამოცემა ეკუთვნის ე. თაყაიშვილს,²⁷ რომელიც XIV-XV საუკუნეებით დაათარიღა და როგორც ზემოთ წარმოდგენილი სხვა საბუთების პუბლიკაციები მან ესეც უსათაუროდ გამოაქვეყნა 1937 წელს, „1910 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში“, მასალებში გამოაქვეყნა და მიანიჭა N3.

განსხვავებით ე. თაყაიშვილისა, პ. ინგოროყვამ²⁸ 1941 წელს გამოქვეყნებული საბუთი XIII-XIV სს. დაათარიღა და დაასათაურა შემდეგნაირად: „დაწერილი თავის დათვლისა ლაჰილის ეკლესიისა და როჩაგიანთა სახლისა“, მის მიზანსაც მხოლოდ საბუთის ტექსტის გამართვა და პუბლიკაცია წარმოადგენდა.

საბუთის ბოლო პუბლიკაცია ეკუთვნის ვ. სილოგავას,²⁹ სადაც საბუთი ისევე, როგორც პ. ინგოროყვამ, XIII-XIV სს. დაათარიღა და ასე დაასათაურა: „XIII-XIV სს. დაწერილი გიორგი როჩაგიანისა მოხერის მთავარანგელოზისადმი“.

ამ ცნობაში გარდა ავი სენის გავრცელების ინფორმაციისა ვიგებთ, როჩაგიანთა გვარის შესახებაც, რაც მნიშვნელოვანია სვანეთის ისტორიის კვლევისას. პირველი კვლევა როჩაგიანთა გვარისა შემოგვთავაზა ვ. სილოგავამ 1986 წელს,³⁰ სადაც მხოლოდ საბუთების გამოქვეყნებით შემოიფარგლა, შემდეგ 2011 წელს მანვე გამოაქვეყნა ნარკვევი, სადაც გვარის წინარე ფუძედ წარმოდგენილია ჩეგიანთა გვარი კერძოდ, ის წერს: „XIII ს-ის II ნახევრამდე წყაროებში ჩეგიანებზე ცნობები არ შემონახულა, ხოლო XIV ს-დან გვარი რუჩეგიან/რუჩაგიანის ფორმით გვხვდება და ცნობებიც მათ შესახებ მეტია. რამ გამოიწვია გვარის დასახელების თითქოს უმნიშვნელო, მაგრამ არსებითი შეცვლა, საიდან გაჩნდა ან რას ნიშნავს ეს წინსართი „რუ“, უცნობია. ცხადია მას თავისი საფუძველი ექნებოდა, მაგრამ წყაროთა მოუღწევლობის გამო, ჩვენ იგი არ ვიცით. ერთადერთი არგუმენტი იმისა, რომ რუჩაგიან-/რუჩეგიანები ჩეგიანების მემკვიდრე ჩამომავლები არიან, ჩეგიანებში დამკვიდრებული ზეპირი გადმოცემაა, რაც თავისთავად ცოტა არ არის და მას, ცხადია, ანგარიში უნდა გაეწიოს; თუმცა, გვარის ფორმის ასეთი ცვლილების ახსნა არც მათ მოეპოვებათ“.³¹

გამოდის, რომ როჩაგიანების ჩეგიანთა შტოდ მიჩნევა, მხოლოდ ზეპირი გადმოცემით მტკიცდება და ხელთ არცერთი სხვა წყარო არ გვაქვს, სადაც პირდაპირ მიგვანიშნებს, რომ როჩაგიანები ჩეგიანების გვარიდან მომდინარეობს

²⁷ ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, გვ. 301, N3. (თ).

²⁸ პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, N14 (ი).

²⁹ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.138-139, საბ. N38, სურ. N38.

³⁰ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.138-139, საბ. N38, სურ. N38.

³¹ სვანეთის ისტორიის ფურცლები, კრებული რ. გუჯეჯიანის რედაქტორობით, შპს „2000“, თბილისი, 2011, გვ. 16.

და შემდგომ ისევ ჩეგიანების გვართ აგრძელებენ არსებობას. ჩვენი აზრით, ჩეგიანებს, რომლებიც ისტორიულად სოფელ ხალდეში ფიქსირდებიან და უდგათ სამი საგვარეულო კოშკი, რომლებიც ხალდეს აჯანყების დროს რუსებმა სამირკვლამდე დაანგრეს 1876 წელს, არაფერი საერთო არ აქვთ როჩაგიანთა გვართან. ჩეგიანთა თავდაპირველი საცხოვრისი, ვ. სილოგავას აზრით, კალა ყოფილა „ჩეგიანთა თავდაპირველი საცხოვრებელი ალბათ XIII ს-შიც, კალა და მისი მიდამოები იყო“, იქვე: „XII ს-ში ჩეგიანი უკვე გვარია და, როგორც ასეთი, პირველად დასტურდება ისევ ეპიგრაფიკულ ძეგლში - ადიშის (ჰადიში) მაცხოვრის ეკლესიის ფრესკულ (საღებავით შესრულებულ) წარწერაში“, იქვე წარწერა: „ქრისტე, შეიწყალე მიქაელ ჩეგიანი. +ესე“³² წარწერის მარჯვენა მხარეს მიქაელ ჩეგიანის ფრესკაა შესრულებული, სადაც მას დიდებულის, წარჩინებულის სამოსი აცვია ყველა ატრიბუტიკის დაცვით, რამაც საფუძველი მისცა ზოგიერთ მკვლევარს (ვ. სილოგავა) რუჩაგიანთა წარჩინებული წარმომავლობა, ჩეგიანთა წარჩინებულების წყარო ყოფილიყო, ამის დასტურად მხოლოდ ჩეგიანებში შემორჩენილი ზეპირი გადმოცემებია, როგორც ზემოთ განვიხილეთ.

მიქაელ ჩეგიანის ფრესკა ჰადიშის მაცხოვრის ეკლესიაზე XII ს-ში, უდაოდ მეტყველებს ჩეგიანთა წარჩინებულებაზე, თუმცა, ჩვენი აზრით კავშირს ვერ ავლენს ამ გვარის იდენტიფიცირება რუჩაგიანთან.

რუჩაგიანი/რუჩეგიანი/როჩაგიანი და ზეპირსიტყვიერებაში სვანური ენით რ ი ჩ გ ვ ი ა ნ ი, ისტორიული ტრადიციით ერთი გვარია. სვანურ ისტორიულ საბუთებში, წერილობით წყაროებში, მხოლოდ პირველი სამი გვარის სახელწოდება გვხვდება, ამათგან კი უძველესი ცნობა სადაც რუჩეგიანები იხსენიებიან XII-XIII საუკუნეების წერილობითი ძეგლია, რომელსაც ჰქვია „მატიანე სუანეთისა კრებისა(ი)“, რომელიც ორი ტიპისგან შედგება. პირველში მოსახსენიებლები სოფლების მიხედვითაა დალაგებული, ჩამონათვალი დასავლეთით, უკიდურესი დასახლება ლალვერით იწყება და აღმოსავლეთით, უკიდურესი დასახლება უშგულით მთავრდება, აღწერის პირთა სიაც სოფლების ამ განლაგების და რიგის მიხედვითაა დალაგებული. მეორეში კი საოჯახო საგვარეულო სულთა მატიანეებია და აღწერის პირთა სია საგვარეულო სახლებით და ამ სახლის ნათესავების, ასევე დაახლოებული პირების მიხედვითაა დალაგებული, (ნახსენებია, მეთოფე, ნათესავი, სიმე, ციხეთა მშენებელი - ლ. გ.) ზოგ შემთხვევაში მოსახსენებლებს თავში ერთვის რა და რამდენი შესწირეს „სულის სახსრად“ საქონლის ან ფულის სახით.

მსგავს შეწირულობაზე მეტყველებს ისიც, რომ გელუანებმა ორი ადგილი მამული შესწირეს ეკლესიას, მიზეზი, სენისგან დაცვაა, რაც ზემოთ დაწვრილებით განვიხილეთ. მუხერის მთავარანგელოზი გამოკვეთილად ჩანს სენის მფარველ სალოცავად, შეგვიძლია შევადაროთ, გულის მთავარანგელოზ გაბრიელის სალოცავს სოფელ

³² სვანეთის ისტორიის ფურცლები, გვ. 10-12.

ბეჩის მიდამოებში, რომელიც ფსიქიკურად აშლილთა სამკურნალო სალოცავადაც ითვლება ახლა, ასევე წმინდა ბარბარეს სალოცავები, რომლებიც გამოირჩევა ბავშვთა დაავადებების მფარველად.

ჩვენ მიერ ფორმირებულ სამადლობელ შესავედრებელ ტიპს ეკუთვნის შემდეგი საბუთი, რომელსაც ქვემოთ წარმოგიდგენთ და საინტერესოა იმ მხრივ, რომ ანალოგი არ მოეპოვება, კერძოდ, საკირის აგება სალოცავად და მიცვალებულთა მოსახსენებლად, სხვა წყაროებში არსად არ გვხვდება:

3) „XIV- ს. I ნახ. დაწერილი სეტის (ხ)ევისა საკირის აგებაზე“³³

„ქ. დიდებაი ღმერთსა, დიდებაი დედასა ღმრთისასა, დიდებაი იესუს ქრისტესა, დიდებაი შობასა ქრისტესასა, დიდებაი საფლავსა ქრისტესასა, რომელმან გვიშველე და შეგვიწყალე.

ჩვენ, უღირსთა მონათა შენთა, ამა ზემო წმიდათა თავზდებობითა დაუწერეთ ესე წიგნი ჩვენ სეტისა (ხ)ეუმან ერთმანერთისა დამოწმებითა, მას ჟამსა, ოდეს ძნელი სენ ი შემოვიდა. მერმე, საფლავსა ქრისტესასა შევეხვეწეთ, დაუთქვით ქრიშთე-შობის დღესა საკირი და გვიშველა იმ

სენის გან; დიდებაი საფლავსა ქრისტესასა.

აწ ვინც იმ საკირსა შეიგ(!) და დიდებელ ღმერთსა გასცესა, იგი კაცი ადიდოს ღმერთმან; ვინც იმა საკირსა შიგა მისისა მიცვალებულისა სული ა(ხ)სენოს, საშენდობოი გასცეს, იმ კაცისა მიცვალებულსა შეუნდოს ღმერთმან.

ვინცა კაცმან ესე საკირი ამაგროს იგიმც კაცი დაილოცვოს ქრისტეს საფლავისა მადლითა.

ვინ გინდა კაცმან დაგვიშალოს, თორმეტი ჩხაფი ალუდი გარდავახდევინოთ იბრად, იმავე დღესა გარდავახდევინოთ.

დიდებაი საფლავსა ქრისტესა, ღირს ყაუ ჩვენი შეხვეწაი“.

ეს საბუთი მოთავსებულია მესტიის ლექციონარის აშიაზე მინაწერის სახით, პირველი პუბლიკაცია ეკუთვნის ბ. ნიჟარაძეს 1904 წელს, იმავე წელს მეორე პუბლიკაცია ეკუთვნის ა. ხახანაშვილს, ორივემ საბუთი შემოკლებით გამოაქვეყნა და მიზანი მხოლოდ პუბლიკაცია იყო, დათარიღება და დასათაურება მათ არ გაუკეთებიათ. შემდგომ საბუთი გამოსცა პ. ინგოროყვამ, სადაც XIV-XV საუკუნეთა მიჯნით დაათარიღა და დაასათაურა შემდეგი ფორმულირებით „წიგნი სადიდებელი, დაწერილი ერთობილისა სეტისა ხევისა, ძნელი სენის შემოსლვისა და საკირის აგების გამო“. ბოლო გამოცემა, დათარიღება და დასათაურება ეკუთვნის ვ. სილოგავას, რომელიც ზემოთაა მოცემული, განსხვავება ის არის, რომ დათარიღებაში ვ. სილოგავასთან XIV საუკუნის დასაწყისია მითითებული. შემდგენელ დამწერია ქერუბინ კილამოშელი,

³³ სიემ, M-1. გამოცემები: ბ. ნიჟარაძე, სვანეთის ხელნაწერები, 1904, გვ. 60, N-XI (მოკლე შინაარსი); A. C. Хаханов, Сванетские рукописные евангелия, МАК, XI, (მოკლე შინაარსი), გვ. 29; პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. 2, ტექსტები, N51; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.159, N65, სურ. 73-74.

რომელიც სხვა საბუთების დამწერადაც გვევლინება.³⁴

ეს წყარო და ქვემოთ წარმოდგენილი პანდემიის ინფორმაციის შემცველი წყაროები, მოკლედ განხილული აქვს ვაჟა კიკნაძეს³⁵ სტატიაში „ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები“, სადაც ავტორს შესწორებები შეაქვს ტექსტის წაკითხვაში და სხვა ინტერპრეტაციით წარმოიჩინა წყაროს შინაარსს, კერძოდ, თავიდან ხაზგასმით აღნიშნავს სვანთა პილიგრიმობას იერუსალიმში, ქრისტეს საფლავის რამდენჯერმე ხსენების გამო,³⁶ რაც არ არის გამორიცხული, რომ გიორგი V ბრწყინვალის (ზ. წ.1318-1346 წწ.) დროს მომხდარიყო სვანეთიდან პილიგრიმობა იერუსალიმში, რის საშუალებასაც მაშინდელი საქართველოს საგარეო პოლიტიკური სტაბილურობა იძლეოდა, თუმცა როგორც ზემოთ განვიხილეთ საქართველოში პანდემია XIV-XV საუკუნეთა მიჯნაზე მძვინვარებდა, თემურ ლენგის შემოსევების დროს და არ არის გამორიცხული XV საუკუნის შუა ხანებამდე შენარჩუნებულიყო, აქედან გამომდინარე პ. ინგოროყვას მიერ ზემოთ მოცემული დათარიღება უფრო სარწმუნო ჩანს, დროის სწორად განსაზღვრის საშუალებას იძლევა ასევე ის ფაქტი, რომ წყაროში ნათლადაა გამოკვეთილი, პანდემის შემდგომი უკვე ჩავლილი გიორგი V ბრწყინვალის დროის პროცესები.

ვ. კიკნაძე შემდგომ თავის სტატიაში კი წერს: „ასევე, გვინდა, შევასწოროთ ბუნდოვანი წინადადება: „აწ ვინც იმ საკირსა შიგ“. ვფიქრობთ ეს ადგილი ასე უნდა გაიმართოს: „აწ ვინც(ა) [თავისსა მიცვალებულსა] იმ საკირ(ე)სა შიგ(ან) შეიტანს და დიდებ(უ)ლ ღმერთ(ი)სა სახელზედა (შესაწირავსა) გასცემს“ (კვადრატული კავები და ტექსტის მცირე ორთოგრაფიული გამართვა, ჩვენ გვეკუთვნის - ვ. კ.). ქვეტექსტი და შინაარსი ამ და შემდგომი წინადადებისა, სწორედ ასეთია“.³⁷ ჩვენთვის გაუგებარია თუ რის საფუძველზე გამართა ტექსტი ვ. კიკნაძემ, რომელიც მთლიანად ცვლის საბუთის შინაარსს, რაც ქვეტექსტის გამოცნობით დაადგინა. სვანური საბუთების უნიკალურობა ამბის სწორედ ქვეტექსტების გარეშე, მოკლე და გასაგები ენით, აღწერა, რადგან უმეტესობა საზოგადოების მიერ ერთმანეთში წარმოებული საქმის და შეთანხმებების დადგენილებებია, რაც სამართლებრივი ხელშეკრულებების და აქტების სახით წარმოდგენილი წერილობითი წყაროებია, რომელ ინფორმაციასაც გრძელვადიან პერსპექტივაში დროისთვის უნდა გაეძლო, რომ მაშინაც და შემდეგი თა-

³⁴ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ. 82, N65, სურ. 73-74.

³⁵ ვ. კიკნაძე. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ (სვანური საბუთები) . ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, XIV-XV სერია, თბილისი, 2016 – 2017. გვ. 219-226.

³⁶ ვ. კიკნაძე. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ (სვანური საბუთები), გვ. 219-226.

³⁷ ვ. კიკნაძე. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ (სვანური საბუთები), გვ. 223.

ობებისთვისაც დოკუმენტი ყოფილიყო. სვანური წერილობითი წყაროების შინაარსის სიმარტივის ერთ-ერთი მიზეზი უნდა ყოფილიყო შემდეგი ფაქტორიც, თუ როგორი საზოგადოებისთვის, კერძოდ ვისთვის იყო ინფორმაცია გამიზნული და თუ დაუკვირდებით ეს თავისუფალი საზოგადოებისთვისაა განკუთვნილი, რომელთა უმრავლესობამ წერა-კითხვა არ იცოდა და ვინც იცოდა იმისთვისაც არ წარმოადგენდა საჭიროებას ტექსტების ორაზროვანი ჩაწერა. ვ. კიკნაძე, ასევე აგრძელებს წყაროს განიხილავს და იქვე აღნიშნავს: „განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ზემოთ მოხმობილი წინადადების მეორე ნაწილი. დოკუმენტურად დგინდება, რომ სექცილებს, ქრისტეს საფლავის მოლოცვის და წმინდანებისადმი ლოცვა-ვედრების აღვლენის გარდა, შავ ჭირთან ბრძოლის ძალიან ეფექტური საშუალებისთვის მიუძღვრებოდა. კერძოდ, მათ მოუწყვიათ დიდი საკირე, სადაც ავი სენისგან გარდაცვლილებს კრძალავდნენ. საბუთის შემდეგი წინადადებიდან ეს ქმედება უფრო ნათელი ხდება. საბუთში ნათქვამია, რომ ღმერთი იმათ სულელებს შეინდობს და შეიწყნარებს, ვინც თავის მიცვალებულს მათ საკირეში ჩაასვენებს“, იქვე: „უნდა ვიფიქროთ, რომ საკირეს გამაგრება იმიტომ სჭირდებოდა, რომ თემის ყველა წევრი არ იყო თანახმა, თავისი მიცვალებული საკირეში დაეკრძალა (ანუ, რეალურად, კირში დაეწვა გვამი)“.³⁸ ამჯერადაც, ვ. კიკნაძის მოსაზრება, რომ წყაროში დაცულია ინფორმაცია, პანდემიის დროს მიცვალებულის საკირეში დამარხვის შესახებ, საფუძველს მოკლებულია, ამაზე მინიშნებაც არ არსებობს საბუთში, ასევე არ არსებობს ისტორიული ტრადიცია და პრეცედენტი, რომ შევადაროთ ამგვარი დამარხვის წესი ერთმანეთს. სვანეთში ქვით-კირის კედლებს ძველთაგანვე იყენებდნენ აკლდამებში, რითაც საფლავის კედლებს ამოაშენებდნენ და თავს თალით შეუკრავდნენ.

ჩვენთვის უფრო გასაგები, რომ გახდეს თუ რატომ არ არის შესაძლებელი საკირეს სასაფლაოდ გამოყენება, ამისთვის უნდა გავეცნოთ საკირეს აგების და კირის დაწვის იმ ტრადიციას, რომელსაც იმ პერიოდში იყენებდნენ სვანეთში და რაზეც ეთნოგრაფიული ჩანაწერების სახით მდიდარი მასალა არსებობს. ცნობებს საკირის აგების და მასთან დაკავშირებული, ტრადიციული წესების შესახებ ვხვდებით ა. შანიძის და მ. ქალდანის რედაქციით გამოცემულ ნაშრომში „სვანური ენის ქრესტომათია“, სადაც ტექსტები სვანური ენითაა გამოცემული და სვანურის არ მცოდნისთვის ძნელია მისი წყაროდ დამოწმება და საჭიროებს თარგმანს, რომელსაც ჩვენ მოკლე შინაარსის სახით ქვემოთ წარმოგიდგენთ, მასალა ჩაწერა სები გულედანმა³⁹ 1940 წელს.

³⁸ ვ. კიკნაძე. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ (სვანური საბუთები), გვ. 223-224.

³⁹ სები გულედანი, მესტიის რაიონ სოფ. ლენჯერიდან, მუშაობდა მესტიის მუზეუმში მეცნიერთანამშრომლად, პროფესორების აკაკი შანიძისა და ვარლამ თოფურიას თხოვნით 1939-1946 წლებში წერდა სვანურ დიალექტოლოგიურ მასალებს თავის საკუთარ ბალსაზემორ (ლენჯერულ) - კილოზე, სვანური ტექსტები შეკრიბა ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა, ზ. ჭუმბურიძემ, სვანური ენის ქრესტომათია, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ა. შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით, თბილისი, 1978, გვ. 367.

„ოჯახი მშენებლობას დააპირებდა, მაშინ წინასწარ კირს, ქვიშას, ქვას, შემას და საკირეს ამზადებდა. ყველაზე ადრე საკირეს დგამდა. საკირეს შენებისას მომხმარებელს თხოულობს სასალკირე ოჯახი. ჯერ კირის ასაშენებელ ორმოს თხრიდნენ რამხელაც აწყობთ, იმხელას. შემდეგ თხრილში ნახევრიდან (გარშემო) ავლებდნენ ქვის აშენებას და შემდეგ აბა კირის შენებას იწყებენ. ორი შიგნითაა შიდა შენებისთვის, დანარჩენი გარეთ მუშაობს შენებას და კირის ნაჭრების გამაგრებას. დიდ ნაჭრებს ჩამოჰკიდებენ შიგნით და მათ გარეთ მომუშავე ამაგრებს კირითვე. შემდეგ გარეთ აყრიან წვრილ კირს. ასე ამოდის ზემოთ, მაშინ ერთი კაცი მარტო რჩება შიგნით საკირეში და ის ასწორებს შიგნით საკირეს შენებას. ასე ბოლო პირი შიგნით მყოფს თავი უჩანს ეს მასაც ჩამოაძრობს საკირიდან, მაშინ მსხვილთავიან პალოს არტყამენ ზემოდან და საკირე შიგნით დადგმული არის. შიგნით მყოფი გამოვა, მაშინ აბა არავის ეშინია საკირის დანგრევად. ზემოდან რაც აქვთ, იმას ყველას დაადებენ. საკირიდან სანამ შიგნით მყოფი გამოვიდოდა მანამდე მხოლოდ ჩურჩულებდნენ ყველა იმიტომ რომ მაღალი ხმა ცუდიაო ლაკირისთვის შენების დროს და დასანგრევად არისო საშიში. ლაკირის დადგმას საკუთრივ დაასრულებდნენ, მაშინ შიგნით პირველად მყოფი შედის საკირეში ერთ ბოთლ არაყს შეულოცავდა სოლომნს ცეცხლს დაანთებდა და იწყებოდა კირის დაწვა“.⁴⁰

„სვანური ენის ქრესტომათიის“ ნუმერაციით 136 და 137 ეთნოგრაფიული ჩანაწერი ასევე ს. გულედანს ეკუთვნის, სადაც საკირეს დადგმაზე, უფრო ვრცლად აღწერს პროცესს და დამატებული აქვს, ჯვრის დასმის რიტუალი საკირეს დადგმის შემდეგ ლოცვის დროს, რასაც დიდ ყურადღებას აქცევდნენ, ასევე ვრცლადაა აღწერილი, ლხინი და ღამისთევა, ნადიმი სიმღერებით, აღნიშნულია ასევე დრო, რომ ორი დღე ღამე სჭირდებოდა ერთი საკირეს დაწვას.

137 ჩანაწერში მოთხრობილია სახლის დადგმასთან დაკავშირებული ტრადიციები და მათ შორის საკირეს გამართვაც, აღნიშნულია, რომ სახლის ასაშენებლად რამდენიმეჯერ უხდებოდათ მისი დაწვა. ჩვენი თემისთვის საინტერესოა ერთი მონაკვეთი კერძოდ: „კირის სატეხი კლდეებშია, ზოგიერთ სოფელში ისეთი კლდეებია კირის რომ ვერასდროს ვერ გამოილევა, ზოგიერთ სოფელში სბენდიკსაც (ტუფი - ლ. გ.) ამოთხრიან. რომელ სოფელშიც არც კირი იშოვება და არც სბენდიკ მაშინ მეორე სოფლისკენ მიდიან კირის სატეხად ან და სბენდიკის ამოსათხრელად. ზოგიერთი ოჯახი მეორე სოფელისგან ყიდულობს გამოტეხილ კირს. გამოტეხილი ორი საკირე კირი ღირს ერთი ძროხა“.⁴¹

⁴⁰სვანური ტექსტები შეკრიბა ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა, ზ. ჭუმბურიძემ. სვანური ენის ქრესტომათია, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ა. შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით, თბილისი, 1978, გვ.106-107, ეთნ. ჩანაწერი 135.

⁴¹ სვანური ენის ქრესტომათია, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 21. გვ.108, ეთნ. ჩანაწერი 137.

ზემოთ განხილული ეთნოგრაფიული მასალით გაირკვა, რომ საკირეს გამართვაში მთელი სოფელი იღებდა მონაწილეობას, მის აგებას ახლდა ტრადიციული ლოცვა, ერთი საკირის სტანდარტული სიგრძე და სიგანე არ აღემატება სამ მეტრს ან მის დიამეტრს, სიმაღლე თხრილიანად ორი ან ორნახევარი მეტრია, ორი საკირე გამოუწვავი კირი კი ღირდა ერთი ძროხა. ყოველივე ეს კი ამტკიცებს, რომ სასაფლაოს მოწყობა და მიცვალებულის საკირეში დამარხვა ფიზიკურად შეუძლებელია, მისი ფუნქციის და პარამეტრების გათვალისწინებით. ასევე მიცვალებულის დამარხვის ადგილობრივი ტრადიცია მსგავს წესს არ იცნობს. ტრადიციულად საქართველოში და მის მთიან დასახლებებში, სვანეთშიც იცნობდნენ აკლდამაში დამარხვის წესს, განსაკუთრებით ეს შეინიშნება წარჩინებულ გვართა სამარხებში, მაგალითად, დღემდე შემორჩენილი იფხის წმინდა გიორგის ეზოში ჩარკვიანთა ძველი აკლდამების ტიპის სამარხები, რომლებიც, როგორც სხვაგან ისე აქაც კირქვითაა აშენებული.

ჩვენი აზრით XIV-XV საუკუნეების ცნობა საკირის აგებზე სეტში იძლევა სენის გავრცელების შესახებ ინფორმაციას, სადაც ცნობაშივეა განმარტებული, რომ მიზეზი აგებისა გახლავთ დათქმა ქრისტეს საფლავის მიმართ, ქრისტეშობის დღეს საკირის აგებისა და ვინც იქ კირს დაწვავდა მას უნდა გაეცა შესაწირი, ასევე ჰქონდა უფლება თავისი მიცვალებულებისთვის საშენდობო გაცემისა, რომელსაც ასევე შეიწირავდა ღმერთი, როგორც ირკვევა საკირეს დათქმის პერიოდში „მწელი სენი“, როგორც ტექსტშია აღნიშნული, მძვინვარებდა და არაა გამორიცხული როგორც ზემოთ განვიხილეთ, პილიგრიმობა დამთხვეოდა ამ დროს და დათქმა, საკირის აგებაზე ქრისტეს საფლავთან, იერუსალიმში მომხდარიყო, სვანეთიდან ჩასულ მომლოცველების მიერ. მართლაც, აშენებისთანავე პანდემია მორჩა და საკირემ საკრალური ფუნქცია მიიღო, ხალხმა ირწმუნა მისი ღვთიური ძალა და სალოცავი გახდა. ზემოთ განვიხილეთ საკირეს პრაქტიკული საჭიროება მაშინდელი ყოფისთვის, ასევე შემოსავალი, როგორც სავაჭრო საქონელი მშენებლობისთვის, თუმცა ამაზე წყაროში არაფერია ნათქვამი და ყურადღება, მხოლოდ შესაწირზე, შესანდობარზე და ლოცვაზეა გამახვილებული, რომლის ელემენტებიც საკირეს გამართვის დროს ისედაც სრულდებოდა „სოლომის“ ხსენებით, იგივე ბიბლიურ ისტორიული ებრაელთა მეფე სოლომონი, რომელმაც ღმერთს პირველი სალოცავი აუშენა იერუსალიმში და სვანეთში მისი კულტი დღემდეა შემორჩენილი. სვანეთში საკირე, წმინდა გიორგისთანაც ასოცირდება იმ ეპიზოდით, როდესაც წმინდანს საკირეში ჩავარდნით აწამეს და უვნებელი გამოვიდა. მაცხოვრის თხოვნა, შენდობა, მიცვალებულთა სულებისა და ჯვრის დასმა საკირეს თავზე, ასევე მეტყველებს მის, როგორც ერთ-ერთი სალოცავი ადგილის მნიშვნელობაზე, საბუთში ეს აზრი მტკიცდება ზემოთ მოყვანილი ეთნოგრაფიული მასალითაც. ხოლო მიცვალებულთა სულის ხსენება კერძოდ ამ საბუთში, მისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე პანდემიის დროს გარდაცვლილთა შესანდობარით უნდა აიხსნას. საბუთის ბოლოს ერთგან წერია დალოცვა, „ვინცა კაცმან ესე საკირი ამაგროს“ და მეორეგან, იბა-

რა (გადასახადი), თორმეტი ჩხაფი ლუდი „ვინ გინდა კაცმან დაგვიშალოს“. ამ მონაკვეთებიდან ნათელი ხდება, რომ საკირე მოქმედი იყო, ლოცვის და **შენდობის შემდეგ მლოცველს შეეძლო კირის დაწვა და შეწირვა, ხოლო ვინც „დაგვიშალოს“** გადასახადს იხდიდა დაუყოვნებლივ. საინტერესოა ისიც, რომ არ წყველიდნენ, არამედ აჯარიმებდნენ. როგორც საბუთიდან ვიგებთ საკირეს აშენებაში მთელმა სოფელმა „სეტის ხევმა“ მიიღო მონაწილეობა, მიწა რომელზეც საკირე იდგა სოფლის საკუთრებაა, რაც მიგვანიშნებს მამულის ფლობის საერთო სახეს, სადაც სარგებლობის საზოგადო ფორმაა გამოყენებული.

პანდემიის გავრცელების ინფორმაციის შემცველ, შ ე წ ი რ უ ლ ო ბ ა-წყ ა ლ ო ბ ის და ს ა მ ა დ ლ ო ბ ე ლ-შ ე ს ა ვ ე დ რ ე ბ ე ლ ი ტიპის საბუთად ჩავთვალეთ კიდევ ერთი წერილობითი ცნობა რემელსაც აქ წარმოგიდგენთ:

4) „XV-XVI სს. დაწერილი ხურჯელ ფილოფანისა წმ. ბარბაქუსა და ლაშთხორის მთავარანგელოზისადმი“⁴²

„წმინდა ო ბ ა რ ბ ა ლ ო, მთავარანგელოზო ლ ა შ თ ხ ო რ ის ა ო ესე ყანა ხ უ რ ჯ ე ლ მ ა ნ შემოგწირეს მისსად დღესაგრძელოდ, საცხოვნებად. იმისთვის შემოგწირეს რომ „ავჭირის გან“ გვშველი. სულსა ხ უ რ ჯ ე ლ ის ფ ი ლ ო ფ ა ნ ის ა შეუნდოს ღმერთმან; სულსა შეუნდოს, ყაბსუს, ამის წერისათვის“.

ეს წერილობითი ცნობა ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება და ინსტიტუტის მიერაა პირველად გამოცემული ხელნაწერთა აღწერილობის წიგნში.⁴³ მეორე გამოცემა ეკუთნის ვ. სილოგავას 1986 წელს, ⁴⁴მანვე დაათარიღა ეს საბუთი და დაასათაურა, რომელიც ზემოთაა მოცემული.

ჩვენი აზრით საბუთში პირდაპირი მინიშნებაა შეწირულობა-წყალობის და სამადლობელ შესავედრებელი ტიპის შინაარსის საბუთისა, მისი ავტორი ყაბსუ, ვ. სილოგავას მიერ გაიგივებულია „მესტიაში ფუსტის ეკლესიის გრაფიტების შემსრულებელ ყაფსუსთან“, ⁴⁵ რომელიც ამ საბუთის დათარიღების პერიოდს უკავშირდება და სრულებით მართებულია ვ. სილოგავას მინიშნება. სხვა სვანური საბუთები ყაბსუს ავტორობით არ ჩანს, ეს სახელი სხვაგანაც, არსადაა ნახსენები.

საბუთის შინაარსიდან ირკვევა, რომ შემწირველი ხურჯილ ფილოფანია, (ვ. სილოგავა შენიშნავს, რომ საბუთის დედანში დამწერის მიერ ასო ო გადაშლილია), რაც იგივე ფილოფანს ნიშნავს. ასევე, ლაშთხორის ხევში, რომელიც მდებარეობს სოფელ ლენჯერში, პანდემიის მფარველი სალოცავები, ბარბოლის, იგივე წმინდა

⁴² საქართველოს კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ხელნაწერთა აღწერილობა, H-IV N1790, გვ. 218; ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.151, N55, სურ. N 60.

⁴³ საქართველოს კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ხელნაწერთა აღწერილობა, H-IV N1790, გვ. 218;

⁴⁴ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ.151, N55, სურ N 60.

⁴⁵ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ. 83.

ბარბარეს სახელობის და ლაშთხორის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიებია. ხურჯილმაც, ისევე როგორც ზემოთ განვიხილეთ, გელოვანთა შესაწირი მხერის მთავარანგელოზისადმი, მფარველ წმინდანებს და სალოცავებს ყ ა ნ ა შესწირა მის დღესადღეგრძელოდ და საცხოვრებლად, იქვე საბუთის დამწერ-შემდგენელი ყაბსუ გამოკვეთილად განმარტავს კიდევ ერთ მიზეზს შეწირვისა შემდეგი სტრიქონებით, „იმისთვის შემოგწირეს, რომ ავჭირისგან გვშველი“. (აქ მრავლობითი პირი სალოცავების სიმრავლეს ნიშნავს - ლ. გ.) აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ შესაწირი ყანა საბუთით, საკუთრივ კერძო პიროვნების მიერაა გაღებული, ის არ ასახელებს ოჯახის წევრებსაც, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ხურჯელის ოჯახი პანდემიას ამოეწყვიტა, რადგან სხვა ჩვენ მიერ ზემოთ განხილულ, პანდემიის ინფორმაციის შემცველ საბუთებში განსაკუთრებით გვხვდება სტრიქონები „დაგათუალეთ ჩუანი თავი, შუილნი“, ასევე „და ჩემთა შვილთა“, ასევე, „მოგანდევ ჩემი თავი და შვილნი“, რაც ხურჯელთან არ გვხვდება და ეს გვაფიქრებინებს მის მარტოსულობას.

ზემოთ განხილულ, პანდემიის ინფორმაციის შემცველ, შეწირულობა-წყალობის და სამადლობელ შესავედრებელი ტიპის შინაარსის საბუთების კვლევისას ჩვენ მივედით იმ დასკვნამდე, რომ წერილობითი წყაროები დაწერილია XIV-XVI საუკუნეებში, სადაც ასახულია ზემო სვანეთის, ბაღს ზემო, „თავისუფალი სვანეთის“ სოფლებში, ლატლი, ლენჯარ და სეტის იმდროინდელი პანდემიური მდგომარეობა, სადაც გამოიკვეთა მისადმი დამოკიდებულება, კერძოდ, წმინდანები, რომლებსაც ევედრებოდნენ შველას და ლოცვით სწირავდნენ მადლობას, ესენია, მთავარანგელოზნი მიქაელი და გაბრიელი, მთავარმოწამე წმინდა გიორგი და წმინდა ბარბარე, ამ წმინდანების სახელობის ეკლესიებს წყალობისთვის სწირავდნენ მიწებს.

მიწის, ეკლესიისთვის შეწირვის ის ფორმები, რომელიც ზემოთაა წარმოდგენილი, (ივანე და ხურგო გელოვანების მიერ ორი მამულის შეწირვისა, მხერის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიისთვის და ხურჯელ ფილოვანის მიერ ყანის შეწირვისა, წმინდა ბარბარეს და ლაშთხორის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესიისთვის) საქართველოს ისტორიული ტრადიციისთვის დამახასიათებელია, თუმცა აქ უნდა გამოვყოთ სოციალური ასპექტი, რომ ეს თავისუფალ საზოგადოებაში ხდებოდა და არა ფეოდალურში, ეკლესია კი ამ საზოგადოების სულიერი ერთიანობის განმსაზღვრელია მისი ფიზიკური და ეკონომიკური სიძლიერე მიწის ფლობით განისაზღვრებოდა, რომელ მიწასაც ფეოდალი არ ჰყავდა და მას განკარგავდა თავისუფალი საზოგადოების წევრი პირი ან პირთა ერთობლიობა, კომლის, გვარის, თემის, სოფლის ან ხევის სახით, რაზეც ქვემოთ უფრო დაწვრილებით განვიხილავთ.

ბ) პ რ ე ვ ე ნ ც ი უ ლ ი და ს ა დ ა მ ს ჯ ე ლ ო ტ ი პ ი ს სა ბ უ თ ე ბ ი .

განვიხილოთ, პ რ ე ვ ე ნ ც ი უ ლ ი და ს ა დ ა მ ს ჯ ე ლ ო ტ ი პ ი ს სა ბ უ თ ე ბ ი ,

სადაც თემი, ერთობილი ხევი, თანხმდება იმ სადამსჯელო ქმედებებზე, რაც სენის გამავრცელებელ პირს ან ჯგუფს ელოდება და მომხდარზე, თემი, ხევი ადასრულებს გამავრცელებლებისთვის განკუთვნილ სასჯელს.

1) „XIV- ს. I ნახ. დაწერილი სეტის სოფლისა ოსეთს უკითხავად წამსვლელთადმი“

„ქ. ესე დაწერილი დაუწერეთ ს ე ტ ი ს ა ს ო ფ ე ლ მ ა ნ მტკიცე და უქცეველი, მას ჟამსა, ოდეს ჩვენად უკითხავად ო ს ე თ ს წავიდეს, ორასისა თეთრისა იბარა წაუღოთ. თუ ვინ ჰ ა ვ ი თ ა ს ე ნ ი თ ა დასნეულდეს, იგივე ორასისა თეთრისა იბარა გარდავა(ხ)დევინოთ. რაიც ქნილია, თუ რაი სამტერო საქმე მოჰყვეს, პირი და პასუხვისა გამცემი ს ე ტ ი ს ა და ლ ა ღ ა მ ი ს ა ხევი ვართ.

ამისა გათავებისა თაუსდებად დაგვიწერია სამება ს კ ა რ ე შ ი ს ა მთავარმოწამე ს ე ტ ი ს ა“.⁴⁶

ამ საბუთის პირველი გამოცემა ეკუთვნის ბ. ნიჟარაძეს⁴⁷ 1904 წელს და იმავე წელს მოხდა მეორე გამოცემა ა. ხახანაშვილის⁴⁸ მიერ, მათი პუბლიკაციების მიზანი იყო მხოლოდ სამეცნიერო წრეებში საბუთის მიმოქცევაში შემოტანა და არ გაუკეთებიათ არც დასათაურება და არც დათარიღება, ამ პუბლიკაციების მიხედვით შემდეგი გამოცემა განახორციელა 1927 წელს ე. გაბლიანმა,⁴⁹ რომელიც აღნიშნავს: „თემის ყრილობას გამოქონდა დადგენილება აგრეთვე იმის შესახებაც, რომ მის ნებადაურთველად უცხო ქვეყანაში მგზავრად არავინ წასულიყო, „ჰავი“ სენი სვანეთში სხვა კუთხეებიდან არავიას არ შემოეტანა. დამნაშავეს ამ საქმეში სჯიდნენ“. მისი შეფასება ორიენტირებულია ერთიანი თემის უფლება მოვალეობების კონტექსტში და არა პანდემიის შესწავლის განხილვისთვის, თუმცა აქცენტები ცალსახად სწორადაა განსაზღვრული.

ჩვენი აზრით კი საბუთი ორ საკითხს აწესრიგებს, ერთია, დაუკითხავად წამსვლელთა მიმართ ჯარიმა 200 თეთრი და მეორეა თუ იგივე უკითხავად წასული რაიმე სენს შემოიტანდა სოფელში მას ემატებოდა 200 თეთრი, რაც ერთიანობაში 400 თეთრია. აქ ჩვენთვის საინტერესოა, რომ უკითხავად წასული, რომელიც სენს არ შემოიტანდა სოფელში მაინც 200 თეთრით ჯარიმდებოდა, ეს აწესრიგებდა წამსვლელ მომსვლელთა მობილობას ჩრდილოეთ საზღვარზე და ახდენდა პრევენციას პანდემიის დროს, ხოლო საბუთში არსებული წინადადება „რაიც ქნილია“ გვამცნობს რომ მსგავსი დარღვევა ადრეც მომხდარა. ის რომ სოფლის, თემის უკითხავად არ უნდა წასულიყო ოსეთს არავინ ნიშნავს იმას, რომ პანდემიის დროს წასვლაზე უარი ეთქმოდა წამსვლელს, უარი კი მისი გაპარვის მიზეზი იყო, გარე სამუშაოებზე

⁴⁶ სიემ, M-1; (გამოც.: 1. ბ. ნიჟარაძე, სვანეთის ხელნაწერები, 1904, გვ. 57, N-II; 2. А. С. Хаханов, Сванетские рукописные евангелия, МАК, X; 1904, გვ. 28, N-II(b); 3. ე. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, 1927, გვ. 68; 4. პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. 2, N35; 5. ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.159-160, სურ. 75.

⁴⁷ ბ. ნიჟარაძე, სვანეთის ხელნაწერები, გვ. 57, N-II;

⁴⁸ А. С. Хаханов, Сванетские рукописные евангелия, МАК, X, გვ. 28, N-II.

⁴⁹ ე. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, გვ. 68.

შემოსავლის გაზრდის მიზნით.

საბუთის პირველი დასათაურება და დათარიღება ეკუთვნის პ. ინგორო-ყვას,⁵⁰ ფორმულირებით: „დაწერილი ერთობილისა სეტისა და ლაღამის (ბ)ევისა თემის უკითხავად ოსეთს წამსვლელთა და ჰავის სენის შემომტანთა წინააღმდეგ“, მანვე დაათარიღა XIV საუკუნის ბოლო და XV საუკუნის დასაწყისი პერიოდით. მას სათაურშივე აქვს განმარტებული საბუთის შინაარსი, თუმცა არ აქვს მოცემული დათარიღების საფუძველი, რასაც არ დაეთანხმა ვ. სილოგავა,⁵¹ რომლის დათარიღება და სათაური ზემოთაა მოცემული, დათარიღების საფუძველი არც მას უწერია, სათაურში კი მხოლოდ ოსეთს უკითხავად წამსვლელთა შინაარსია მოცემული და ავი სენი არაა ნახსენები.

ჩვენი აზრით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ საბუთი პრევენციული ტიპისაა, თუმცა შეგვიძლია ჩავთვალოთ ასევე სამართლებრივი ხასიათის შემცველ აქტად, რომელსაც კანონის ძალა ჰქონდა, რაც ჯარიმის დაწესებაში გამოიხატება. მსგავსი კანონი სენის გამავრცელებლის დასჯისთვის წინასწარ განსაზღვრული ჯარიმის სახით, ქართულ ისტორიულ სამართლებრივ ტრადიციაში არ მოიპოვება, რისი მიზეზიც კანონის თავისუფალ საზოგადოებაში ჩამოყალიბებაა, ასევე არსებული პრობლემის გადაწყვეტის წინასწარი განსაზღვრისთვის გამოხატულია ამავე საზოგადოების თანხმობა, თაუსდებად კი დასახელებულია ეკლესია და არა პიროვნება ან პიროვნებათა ჯგუფი როგორც კერძო სააქმეებზე ხდება, არამედ, საზოგადო ხევის ან თემის პრობლემის გადაჭრის დროს მიღებული ტრადიცია სადაც პასუხისმგებლობას მთელი საზოგადოება იღებს.

2) „XV- ს. დაწერილი ლაღამელთა და სეტიელთა შვიდი მოსახლისადმი“⁵².

„ქ. ღმრთისა და დედისა მისისა და ყოველთა წმიდათა მისთა თაუსდებობითა და შუამდგომლობითა, მაცხოვრისა ს კ ა რ ე შ ი ს ა თაუსდებობითა და შუამდგომლობითა, ს ე ტ ი ს ა მთავარმოწამისა თაუსდებობითა და შუამდგომლობითა, მაცხოვრისა ლ ა ღ ა მ ი ს ა თაუსდებობითა და შუამდგომლობითა, დაუწერეთა და დაუდევით დაწერილი ესე, ჩუენ, ლ ა ღ ა მ ე ლ თ ა და ს ე ტ ი ე ლ თ ა ყუველამან (ბ)ევმან ერთობილმან, მას ჟამსა, ოდეს შუიდმან მოსახლემან **ს ნ ე უ ლ ო ბ ა** ო ს ე თ ი თ მოიღეს. ამოსწყვიდა ქუეყენა(ი) და გარდავა(ბ)დევინოთ იბარა, რაგუარცა დაუჯერდით. აწ, ვინცა ენდურვის, მისი პირი და პასუხისა გამცემი ჩუენ ლ ა ღ ა მ ე ლ ნ ი და ს ე ტ ი ს ა (ბ)ევი ვართ, მისი პირი და პასუხისა გამცემი. რა(ი)ცა მოგუსულია იბარა შეგუეწირავს მაცხოვრისა ს კ ა რ ე შ ი ს ა. თუ ვინ ვინცა ამა იბარასა შეიქცა, „ვა(ი)“

⁵⁰ პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. 2, ტექსტები, 1941, N35 (ი).

⁵¹ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ.159-160, სურ.75.

⁵² სიემ, M-1; (გამოც.: 1. ბ. ნიჟარაძე, სვანეთის ხელნაწერები, გვ. 56, N-XIX (ბ); 2. А. С. Хаханов, Сванетские рукописные евангелия, МАК, X, (ბ); 1904, გვ. 28, N--XIX (ბ); 3. ე. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, გვ. 68-69; 4. პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. 2, ტექსტები, N36 (ი); 5. ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გვ. 206, N126).

თქუვა-ეგებოს! მამა(ი), ძე, სული წმიდა(ი); ვინცა ესე დაწერილი შემალოს, კურუ-ლიმცა არს სული და (ხ)ორცი მისი აქა და მას საუკუნესა(ი)“.

ამ საბუთის პირველი გამოცემა ეკუთვნის ბ. ნიჟარაძეს 1904 წელს და იმავე წელს მოხდა მეორე გამოცემა ა. ხახანაშვილის მიერ, მათი პუბლიკაციების მიზანი იყო მხოლოდ სამეცნიერო წრეებში საბუთის მიმოქცევაში შემოტანა და არ გაუკეთებიათ არც დასათაურება და არც დათარიღება, ამ პუბლიკაციების მიხედვით შემდეგი გამოცემა მოახდინა 1927 წელს ე. გაბლიანი, რომელიც აღნიშნავს: „არის შენახული ერთი ისეთი საბუთიც, რომელიც მოგვითხრობს, რომ 7 მოსახლე წასულა ოსეთში და რაღაც სწეულება შემოუტანიათ და ბევრი ხალხი დაუწყვეტია. სეტის ხევის თემის ყრილობის დადგენილებით მათთვის „იბარი“ (ჯარიმა) გადაუხდევინებია საზოგადოებას“.⁵³

საბუთის პირველი დასათაურება და დათარიღება ეკუთვნის პ. ინგოროყვას, ფორმულირებით: „დაწერილი ერთობილისა სეტისა და ლალამის (ხ)ევისა იბარის (ჯარიმის) დადებისათვის თემის უკითხავად ოსეთს წამსვლელთა და ავის სენის შემომტანთა ზედა“ XIV საუკუნის ბოლო XV საუკუნის დასაწყისი.⁵⁴ ამ დასათაურებით პ. ინგოროყვამ ავი სენი პირდაპირ დაასახელა შინაარსის მოკლე აღწერით. შემდეგი დასათაურება და დათარიღება ეკუთვნის ვ. სილოგავას,⁵⁵ რომელიც ზემოთაა მოცემული და სათაურში სენი არ დაუსახელებია და აქცენტი მიმართვაზე გააკეთა.

ჩვენი აზრით ეს საბუთი ამტკიცებს, პრევენციის მიზნით შექმნილი კანონის საჭიროებას, რაც ზემოთ განვიხილეთ, რადგან ამ შემთხვევაში უკვე მომხდარ ფაქტზეა საბუთი და გადაწყვეტილებები მიღებული, რომელიც მაგალითი უნდა ყოფილიყო სხვებისთვისაც ანუ პრევენტი უკვე შეიქმნა. ასევე საინტერესოა ის ფაქტი, რომ დასახელებულია სივრცე, საიდანაც სენი შემოვიდა და ეს ჩრდილო მეზობელი ოსეთია, დრო კი ემთხვევა იმ ფაქტს, როდესაც ამ პერიოდისთვის ოსეთი დომინანტი სახელმწიფოა იმიერკავკასიაში.

დასკვნის სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ XIII-XIV საუკუნეებში ზემო სვანეთის თავისუფალ საზოგადოებაში არსებობდა პანდემიური სენის წინააღმდეგ ბრძოლის მიმართებაში გარკვეული საზოგადოებრივი კულტურა, რაც გამოიხატება სამართლებრივი კანონის შექმნაში სენის გამავრცელებლის მიმართ სასჯელის განსაზღვრით. საბუთებში ნათლადაა შემონახული, ინფორმაცია იმ პერიოდის საზოგადოებრივი ერთიანობის და დემოკრატიის ნიშნებისა, რის განმტკიცებაში და დამკვიდრებაში თავისუფალი სვანეთის მოსახლეობა ორგანიზებულად იღებს მონაწილეობას, გარკვეულ ტრადიციებს ამკვიდრებს, რასაც დღესაც არ დაუკარგავს აქტუალობა.

⁵³ ე. გაბლიანი, თავისუფალი სვანეთი, 1927, გვ. 68-69.

⁵⁴ პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვ. 2, N36 (ი).

⁵⁵ ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I. გვ. 206, N126.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გაბლიანი (1927)** ენატე გაბლიანი. თავისუფალი სვანეთი, ტფილისი;
- ბურჯანაძე (1958)** ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.), ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებელი შოთა ბურჯანაძემ, თბილისი;
- გუჯეჯიანი (2011)** სვანეთის ისტორიის ფურცლები, კრებული როზეტა გუჯეჯიანის რედაქტორობით, შპს „2000“, თბილისი;
- თაყაიშვილი (1937)** ექვთიმე თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი;
- თაყაიშვილი (1909)** საქართველოს სიძველენი, II, ექვთიმე თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფილისი;
- ინგოროყვა (1941)** პავლე ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო ძეგლები ნაკვ. მეორე, ტექსტები, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. თბილისი;
- კაკაბაძე (1924)** სარგის კაკაბაძე, სასიხლო სიგელების შესახებ, საისტორიო მოამბე, II, ტფილისი;
- კიკნაძე (2016-2017)** ვაჟა კიკნაძე. ახალი მასალა XIV საუკუნეში საქართველოში შავი ჭირის ეპიდემიის გავრცელების შესახებ (სვანური საბუთები). ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, XIV-XV სერია, თბილისი;
- მესხია (1950)** „ძველი ერისთავთა“ (ქსნის საგვარეულო მატთანე), გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო შოთა მესხიამ, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვეთი 30, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი თბილისი;
- ნიკოლეიშვილი (1957)** მიხეილ ნიკოლეიშვილი. სამტრედიის ისტორიიდან, 1870-1921 წწ. ქუთაისი;
- ნიჟარაძე (1904)** ბესარიონ ნიჟარაძე. სვანეთის ხელნაწერები, ტფილისი;
- სილოგავა (1986)** ვალერი სილოგავა. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტომი I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი;
- სოსელია (1973)** ოლია სოსელია, ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), I, თბილისი;
- შანიძე, ქალდანი (1978)** სვანური ენის ქრესტომათია, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, აკაკი შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით, თბილისი;
- Хаханов (1904)** А. С. Хаханов, Сванетские рукописные евангелия, МАК, XI, Исправления к чтению надписей Д.З. Бакрадзе. Тбилиси;
- სიემ** - სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი, სიემ, M-51, ლატალის ლექციონარი; M-1;
- ცენტრი** - საქართველოს კორნელი კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ხელნაწერთა აღწერილობა, H-IV N1790;